

Dansk & svensk översättning av J. L. Borges "El Aleph"

**ERIKOISKIELET JA
KÄÄNNÖSTEORIA**

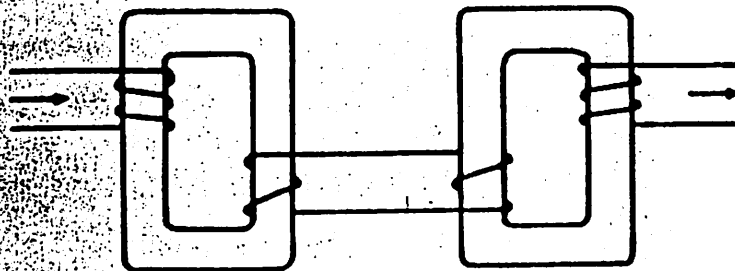
VAKKI-symposiumi XIII. Vöyri 13.-14.2.1993

**FACKSPRAK OCH
ÖVERSÄTTNINGSTEORI**

VAKKI-symposium XIII. Vöra 13-14.2.1993

**FACHSPRACHEN UND
ÜBERSETZUNGSTHEORIE**

VAKKI-Symposium XIII. Vöyri 13.-14.2.1993

Vaasan yliopisto. Humanistinen tiedekunta
Käännösteorian ja ammattikielten tutkijaryhmä

Vasa universitet. Humanistiska fakulteten
Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk

Universität Vaasa. Philosophische Fakultät
Studiengruppe für Fachsprachen und
Übersetzungstheorie

Vaasa 1993

Eriksen-Benrós
(El Aleph)

LATINAMERIKANSK FANTASTIK I NORDISK SPROGDRAGT. J. L. Borges' El Aleph som eksempel.

Jette Eriksen-Benrós
Institutionen för nordiska språk, Vasa universitet

Translation is a literary commentary on a text; a rewriting across time and space. Translating the short story El Aleph of the Argentinian writer Jorge Luis Borges from Spanish to Danish and Swedish is an intercultural act as well as a movement along the literary-historical line backwards to the time of Borges' precursors. As the studied short story – like most literature written within the fantastic tradition – is both literature and meta-literature it is essential to analyse the translations from a stylistic point of view. The purpose is partly to point out which strategy leads to a stylistically consistent text and partly to point out what are the textanalytical consequences of the different choices.

1. Baggrund og materiale

Den foreliggende oversættelsesanalyse er et led i et afhandlingsprojekt med henblik på en komparativ undersøgelse inden for den litterære skrivemåde, som kaldes fantastisk litteratur. Jeg pointerer her udviklingslinjen fra ældre norrøn litteratur over latinamerikansk litteratur især i midten af dette århundrede til nyere nordisk fantastisk litteratur. Det udvalgte materiale undersøges med hensyn til fælles træk hvad angår såvel udsigelses som diskursplanet. Følgelig behandles både verbale og tematiske aspekter.

I de sidste to årtier er der formuleret en række definitioner af fantastisk litteratur, men Tzvetan Todorov forbliver klassikeren, som har givet en definition der, om end den er bundet til ønsket om en genreafgrænsning, synes at være fuld anvendelig som også min tilgang. Han skriver i 1970 i den i 1989 til dansk oversatte *Den fantastiske litteratur* (Todorov 1989: 33-34), at der er tre egenskaber, som konstituerer strukturen i et fantastisk værk. For det første skal der i et værk være en tvetydig synsmåde, der får læseren til at

tøve over for beskrevne hændelsers karakter. For det andet kan der være tale om, at de fiktive personer gennemgår en tøvenoplevelse. For det tredje skal der sluttelig være tale om en læsemåde, der er negativt defineret som ikke-poetisk eller ikke-allegorisk. Det ikke-allegoriske imperativ er der fra flere forskeres side blevet stillet spørgsmålstegn ved, ligesom der er blevet diskuteret, om det er reaktionen hos forfatterens samtidige eller nutidige læsere der er afgørende. Dette har betydning for synet på den mytebaserede norrøne litteratur – og dermed for dette projekt.

Som materiale i denne undersøgelse er anvendt Jorge Luis Borges' novelle *El Aleph* 1957-udgaven, der er udgangsteksten for de to undersøgte oversættelser til henholdsvis svensk og dansk. *El Aleph* udkom første gang på spansk i 1949. Den svenske oversættelse er udgivet i 1974 i antologien *Biblioteket i Babel* med oversættelse foretaget af Sun Axelsson i samarbejde med Marina Torres. Egentlig er der tale om et genoptryk fra 1963. De senere Borges-oversættelser til svensk er for skønlitteraturens vedkommende oversat af Lasse Söderberg. Den danske oversættelse er udgivet i 1983 i *Alef*, der er en udgivelse af novellesamlingen, hvor fortællingen *Alef* er titelnovellen. Oversætter er Uffe Harder, der er en meget anvendt oversætter af tekster fra de romanske sprog til dansk. Der er således 20 år mellem den svenske og den danske oversættelse, hvilket i nogen udstrækning må formodes at kunne forklare den forskellige brug af litterære stiludtryk, men naturligvis ikke det i begge tekster manglende konsekvente stilistiske sprogbrug.

Den svenske og den danske oversættelse er læst med henblik på at kommentere, hvilke tekstanalytiske orienteringsretninger de hver for sig kan give anledning til. Her vil jeg hovedsageligt foretage sammenligninger, hvor de to oversættelser afviger fra hinanden. Det kan konstateres, at de afviger fra hinanden især hvad angår anvendelsen af troperne hyperbel og litote samt metafor og metonymi, indreflektering af inter- og kontekstuelle niveauer og den eksplicite betegelse af stilfigurer.

Hyperkort gengivet vedrører fortællingen *El Aleph* en jeg-fortæller Borges (1), som har været forelsket i den på fortællertidspunktet afdøde Beatriz Viterbo. Fortællertiden er marts 1943, men fortalt tid strækker sig tilbage til februar 1929, på hvilket tidspunkt Beatriz døde. Hvert år på Beatriz' fødselsdag mødes fortælleren med Beatriz' fætter Daneri. På årsmødet i 1941 beretter Daneri om sit digt "Jorden", i hvilket han redegør for alle ting på jorden. Et halvt år senere røber Daneri, at han i sin kælder har en Alef, som han definerer som "... det sted, hvor alle verdens steder er samlet, hvor man ser dem fra alle vinkler, uden at de smelter sammen" (Borges 1983: 138). Fortælleren oplever herefter selv i kælderen at se Alef, der med sanserne opfattes som punktet, der har alt i sig samtidigt, mens nedskrivningen halter fortvivlende efter, da den som enhver gengivelse kun kan blive successiv. I et Post scriptum overvejes om Alefen kunne have været en falsk Alef.

2. Oversættelser som litteraturhistoriske kommentarer

Hvad har den argentinske forfatter Jorge Luis Borges – ud over den tilknytning som oversættelser naturligvis etablerer – med nordisk litteratur at gøre? Igennem pasticheagtige indslag bygger Borges på intertekstuel vis videre på verdenslitteraturen, og det er ikke mindst hans fortjeneste, at man med en vis ret i dag kan argumentere for, at den fantastiske litteratur skal regnes tilbage til de islandske sagaer. I 1951 udgav Borges værket *Antiguas literaturas germánicas* – oversat til norsk i 1969 under titlen *Den norrøne litteratur* – hvori han om den norrøne litteratur fremhæver den tvetydige sagastil og det intertekstuelle aspekt i betydningen personmæssig forbindelse mellem forskellige sagaer som punkter, hvorpå sagaerne minder dels om senere barok og symbolistisk lyrik og dels om moderne romanforfattere. Borges skriver her således: "Sagaens krystalklare stil er langt fra firkantet og primitiv. Dens enkelhet eksisterer tvert imod side om side med en innviklet og raffineret poetisk stil som minder om Mallarmé eller Gongora" (Borges 1969: 28). Det viser sig da netop også, at det er vedrørende barok- og sagapastichen udtrykt gennem henholdsvis hyperblen og litoten, at de to oversættel-

ser hvad angår den litteraturhistoriske tekstindplacering især afviger fra hinanden.

I originalteksten dominerer hyperblen, der er baroklitteraturens foretrukne udtryk for det overdrivende. Hyperblen går gennemgående igen i den danske oversættelse, mens litoten som det neddæmpede og formindskende udtryk i forhold hertil dominerer den svenske oversættelse. I den svenske oversættelse forsvinder hermed muligheden for tekstanalytisk at forbinde Borges' tekst med såvel barokken som den norrøne sagalitteratur samt at iagttage den i teksten iboende tendens til dekonstruktion af hyperblen; en dekonstruktion som fører til hyperblens omslag i litoten.

I fortællingens begyndelse følgende eksempler herpå:

<u>spansk version</u>	<u>dansk version</u>	<u>svensk version</u>
la candente mañana	den hvidglødende ... morgen	den heta morgon
murio	opgav ånden	dog
una imperiosa agonía	en storlået døds kamp	kämpat mot en svår dödsangest
se rebajó	nedlod sig	övergick i

La candente mañana de febrero svarer snarere til *den hvidglødende februardag* end til *den heta morgon*, *una imperiosa agonía* svarer snarere til *en storlået døds kamp* end til *kämpat mot en svår dödsangest*, *se rebajó* svarer snarere til *nedlod sig* end til *övergick i*, mens *murio* er neutralt som det svenske *dog*, hvor det danske *opgav ånden* udtrykker en pointering af det heltemodige i den attråede kvindes sidste kamp. I den danske oversættelse står hyperblen endnu stærkere end i originalen.

Det er interessant at bemærke, at disse udtryk siger noget om, i hvilken stil fortælleren med egne ureflekterede ord beretter om den efter hans opfattelse

positive gestalt – Beatriz figuren. Når fortælleren på en positiv måde skal fortælle om en person, sker det via hyperblen. Denne anvendelse af hyperblen dekonstrueres imidlertid i eksempler længere fremme i fortællingen:

<u>spansk version</u>	<u>dansk version</u>	<u>svensk version</u>
gallardo apóstrofe	fejende apostrofer	elegantia invokationen
de los eruditos a la violeta	de halvstuderede røvere	skönandarnas
un depravado principio de ostentación verbal	et depraveret princip om verbal pragtudfoldelse	en ruttet exhibitionistisk princip
prefería	foretrak han alle mulige lærde synonymmer	föredrog han att använda

Med den danske oversættelses formuleringer som *fejende apostrofer*, *halvstuderede røvere*, ... *verbal pragtudfoldelse* og ... *ærde synonymmer* fortættes den endog noget overdrevne hyperbelbrug. Sådanne tilfælde findes dog også i den svenske oversættelse. Formuleringerne på dette sted i fortællingen vedrører en beskrivelse af fortælleren opfattelse af digtet "Jorden" og forfatteren bag, altså fætter Daneri. Fortælleren, som selv i stor udstrækning anvender hyperblen, synes at den samme stilbrug er latterlig i munden på den anden person. Dette aspekt kommer knap så bastant til udtryk i den svenske oversættelse.

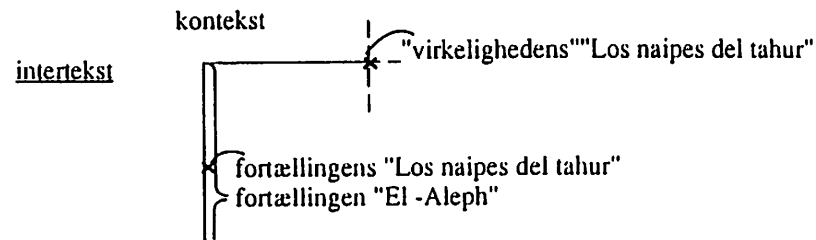
Hvorfor har den svenske oversætter som regel i forhold til originalen valgt underdrivende udtryk? Måske af hensyn til, som stilistikken lærer os, at der med hyperblen og litoten i virkeligheden ikke er tale om modsatrettede tendenser, men om to greb som begge tjener til at forstærke, henholdsvis ad direkte og indirekte vej. Glidningen fra hyperbel- til litotebrug går blot tabt herved.

3. Metafor- og metonymibrug som udtryk for inter- og kontekstuel bevidsthed

Oversættelsesens anvendelse til brug som basis for en forståelse af novellens retoricitet i form af for eksempel samspillet mellem tropeme metafor og metonymi kunne være en anden indfaldsvinkel. Tropen metafor er den overførte billedlige betydning, som udtrykker lighed. Tropen metonymi er ordforskydningen, som udtrykker nærhed. Det er min opfattelse, at de to troper samvirker igennem novellen. Nyere litteraturteori understøtter opfattelsen af disse tropers indbyrdes sammenhæng. Opfattelsen har bevæget sig fra Roman Jakobsens "... romantiken och symbolismen lämnar företräde för den metaforiska processen. Däremot har man fortfarande i otillräcklig grad uppmärksammat att det är metonymin som dominerar och faktiskt förutbestämmer den s.k. 'realistiska' riktning ..." (Jakobsen 1974: 133) til Paul de Mans "For if we then ask the obvious and simple next question, whether the rhetorical mode of the text in question is that of metaphor or metonymy, it is impossible to give an answer. Individual metaphors ... are shown to be subordinate figures in a general clause whose syntax is metonymic ... But this metonymic clause has as its subject a voice whose relationship to this clause is again metaphorical." (De Man 1979: 18)

I sammenhængen metafor/metonymi skal også inddrages begreberne kontekst og intertekst. I Post scriptum-delen omtaler fortælleren "Borges" et litterært værk *Los naipes del tahir* (*Falkspillerens kort*), som han angiveligt selv skulle have skrevet. Ind i konteksten fremtræder dette værk metonymisk som en del af fortællingen om den måske falske Alef. Ind i en intertekstuel sammenhæng fremtræder værket derimod metaforisk som et symbol på en metatekstuel parentes i den fiktive fortælling. Fortælleren lader som om et ikke-eksisterende værk eksisterer, at der findes noget nedskrevet om de beskrevne hændelser, der skal synes et faktum og ikke fiktion. Den svenske benævnelse af værket ved dets spanske titel understreger indtrykket af noget reelt eksisterende. Til gengæld er det så underligt, at værket af den græske forfatter Samosata også benævnes på spansk. I en tekstanalytisk sammenhæng er det imidlertid værst, at titlerne – som i den danske over-

sættelse – er oversat til oversættelses sproget. Men det er måske begrundet rent pragmatisk ud fra det synspunkt, at danske læsere ikke forstår den spanske titel, men ellers nok en titel som *The Faerie Queene*.

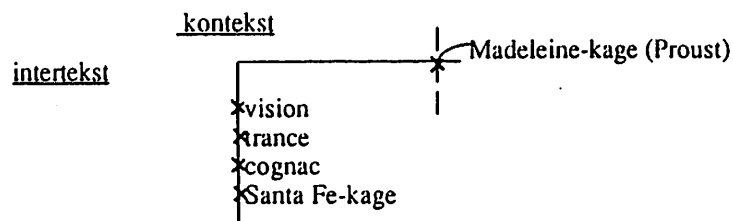

Andre steder i fortællingen findes et væld af værkindragelser (f.eks. metonymisk værket for forfatteren) eller værkreferencer. Allerede titlen "El Aleph" fungerer som sådan. Alef er som det første bogstav i det jødiske alfabet åbningen til al den anden litteratur, som beskriver punktet, der i sig har alle andre punkter. De vigtigste værkreferencer findes dog indledningsvis, hvor der i Hamlet-mottoet tales om "a King of infinite space" og i Leviathan-mottoet (Thomas Hobbes) tales om "Eternity is the Standing still of the Present Time" og "... an Infinite greatness of Place". Nogle mener i Beatriz Viterbo-figuren at kunne se en pastiche på Dantes "Den guddommelige komedie" (Mjöberg 1988: 225-249).

4. Det lokale-semantisk basis for litterære troper

Valget af oversættelse af særargentinske ord til dansk og svensk påvirker afgørende tekstanalysen. I originaludgaven optræder *un alfajor santafecino*, der bedst modsvarer af det danske udtryk *en Santa Fe-kage*. Med denne oversættelse indikeres, at der er tale om en konkret kendt argentinsk kage. En Santa Fe-kage består af to stykker sukkerbrød lagt sammen med marmelade. Det er en meget sød kage. Metonymisk betragtet gør det ikke den store forskel, om der anvendes den konkrete betegnelse som i den danske oversættelse eller den mere almene *godsaker från Santa Fé* som i den

svenske oversættelse. Kagen bliver da et første led i bevægelsen fra kage til cognac til trance og vision, men metaforisk betragtet bliver kagen til et symbol på besiddelse af Beatriz, der jo er uopnåelig. Ikke mindst hvis man kommer til at tænke på an anden vigtig kage i litteraturhistorien, nemlig Madeleine-kagen i Prousts roman "På sporet af den tabte tid", får Santa Fe-kagen konnotationer i retning af erotik. Der står også *erotiske årssdage* umiddelbart efter.

På lignende vis fungerer det spanske *un lavadero de lanas* der i den svenske oversættelse korrekt er oversat til *ett tvätthus for ylle*. Det danske *en uldvasker* er upræcis; det indikerer ikke om der er tale om en person eller et hus. Ind i den kontekstuelle sammenhæng er det ikke videre vigtig, om den ene eller den anden oversættelse vælges her, men intertekstuelt leder den svenske oversættelse hen til noget reelt eksisterende på den argentinske pampa; måske kommer man til at tænke på gaucho-livet på samme vide steppe. Samtidig har man også tekstanalytisk muligheden for at trække paralleller til det sted i novellen, hvor der tales om *vor egen hæderkronede Don Segundo*. Med Don Segundo tænker fortælleren formentlig på den argentinske klassiske gauchoroman Don Segundo Sombra.

Kommenteres skal også verbet *consideré*, der på svensk har fået den tolkede oversættelse *erinrade mig*. I fantastisk litteratur er erindring et nøgleord, ligesom dekonstruktivistiske litteraturforskere som de Man og Riffaterre flere steder i deres poetikker har behandlet netop erindringen som en metonymi – som en metonymi der siger noget om hellheden og mere end det. Erinindringsbegrebet belyser også herved visionsbegrebet, som det aktualiseres i Alef-oplevelsen.

5. Eksplicit betegnelse af stilfigurer

Oversættelsernes metatekstlige gengivelse kommer til udtryk i den eksplicite gengivelse af stilfigurer.

<u>spansk version</u>	<u>dansk version</u>	<u>svensk version</u>
el oximoron	sammenstilling	en oxymoron
la ... digresión	digressioner	parentesen
el ... apóstrofe	apostrofer	invokationen
dos hemistiquios gemelos	to tvilling-hemisúchier	två likadana versdelar
los emblemas	emblemer	bilder

Oxymoronen, der er en modsætningsfigur defineret som en kort antitetisk form, bruges til at benævne *en yndefuld træghed*. Den eksplicite stilbetegnelse findes kun i den svenske oversættelse, der herved antyder bindingen til barokkens stiltræk.

Digressionen, der er et syntaktisk stilmiddel som vedrører omstilling af sætningsleddene, anvendes ved beskrivelsen af digtet *Jorden* skrevet af Daneri. I begge oversættelser er valgt en eksplicit stilbetegnelse; den korrekte i den danske oversættelse. Nok vedrører parentesens såvel som digressionens omstilling af sætningsleddene, men hvor digressionen er indskud som bryder tankegangen men ikke sætningsstrukturen, så er parentesens indskud som bryder sætningens normale ordfølge. Digressionen er mere typisk for barokken end parentesens er, hvilket igen understreger det ovenfor påpegede forhold mellem den danske og den svenske oversættelse.

Invokationen og apostrofen er modsvarende dramatiske figurer, som betegner en påkaldelse af fraværende personer eller personificerede ting. Begge oversættelser har derfor forskellige men korrekte stilbetegnelser for udtrykket i den spanske originaltekst.

Stilbegrebet hemistichie, der vedrører rytme, anvendes til beskrivelse af en verslinje i samme *Jorden*. Stilbetegnelsen er tydeligst i den danske oversættelse. Det samme er tilfældet med oversættelsen af tropen emblem, der anvendes til gengivelse af, hvordan en oplevelse som Alef-visionen kan beskrives. Denne trope anvendes ofte til beskrivelse af antikke forestillinger af eviggyldig karakter, hvorfor den er et vigtigt redskab netop til forståelse af Alef-oplevelsen.

Typisk for de stilgreb, hvorom der har været uoverensstemmelser i oversættelserne, er at de hidrører fra barokken, men at de udtrykker bevægelse, dynamik, understreger det dramatiske og hermed forbinder barokken bagud med den islandske sagalitteratur. Også derfor er den eksplicitte anvendelse af kendte stilfigurer vigtig i oversættelserne.

Den eksplicitte stilattitude er overordentlig vigtig, hvilket understreges af stilfigurer anvendt i øvrigt der hvor den danske og svenske oversættelse overensstemmer. Således findes i fortællingen endvidere stilbetegnelserne troper, figurer, forsiringer, eufemisme og vision. Visionen står centralt som den dramatiske figur, der udtrykker fremmaning af billeder, syner, drømme eller lignende som noget der sker for læserens øjne. Alef-oplevelsen er beskrevet ved hjælp af en litterær vision, som befordrer sammenligninger med træk i de islandske sagaer, og som fremad i tid har givet anledning til flere pasticher. Bl.a. til en novelle af den meget aktuelle danske forfatter Peter Høeg (Eriksen-Benrós 1993: passim).

Visionen – oplevelsen af Alef, af *multum in parvo* – er som en romantikinspireret omverdensoplevelse, der dekonstrueres af det aktive, handlingsprægede indslag.

Litteratur

- Albeck, Ulla (1939): Dansk stilistik. København.
 Borges, Jorge Luis (1949/1957): El Aleph. Buenos Aires.
 Borges, Jorge Luis (1963/1974): Aleph. I: Biblioteket i Babel. Stockholm.
 Borges, Jorge Luis (1983): Alef. I: Alef. Viby J.
 Borges, Jorge Luis (1951/1969): Den norrøne litteratur. Oslo.
 De Man, Paul (1973/1979): Semiology and rhetoric. I: Allegories of reading. New Haven.
 Eriksen-Benrós, Jette (1993): Fra dagens fantastiske litteratur i Norden til 40'ernes i Latinamerika til de islandske sagaer – eller er det omvendt? I: Horisont 1/1993. Vasa.
 Jakobsen; Roman (1956/1974): Två kapitel om språket. I: Poetik och lingvistik. Stockholm.
 Lodge, David (1977/1989): The modes of modern writing. London.
 Mjöberg, Jöran (1988): Latinamerikanska författare. Stockholm.
 Todorov, Tzvetan (1970/1989): Den fantastiske litteratur. Århus.